

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN DİLİNİN KTEMATONİMLƏR SİSTEMİ

İxtisas: 5704.01 - Dil nəzəriyyəsi

Elm sahəsi: Filologiya – dilçilik

İddiaçı: **Lianna Hüsü qızı Əmrahova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2021

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Nəzəri dilçilik şöbəsində yerinə yetirilmişdir

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Qara İbrahim oğlu Məşədiyev

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, dos.
Aygün Şahnəzər qızı Məmmədova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Yusif Əsrəf oğlu Süleymanov

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Sevinc Rasim qızı Rzayeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: akademik
Möhsün Zellabdin oğlu Nağısoylu

Dissertasiya şurasının elmi katibi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Sevinc Yusif qızı Məmmədova

Elmi seminarın sədri: filologiya elmlər doktoru, dosent
Gülsüm İsrəfil qızı Hüseynova

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Onomastikanın bölmələri içərisində maraqlı, geniş tədqiqata ehtiyacı olan onomavahidlər içərisində ktematonimlər xüsusi ilə seçilir. *Ktematonim yunan sözüdür, mənası əmlak deməkdir¹.* Onomastikada ktematonimlər başlığı altında maddi-mədəniyyət abidələrinin, pir və məscidlərin, elm və texnika ilə, mənəvi mədəniyyətlə bağlı əsərlərin, xüsusi mülk və sarayların, əşyaların, fəxri adların, inzibati idarə və təşkilatların və s. adlarından ibarət onomastik vahidlərin adları öyrənilir. Məlum olduğu kimi ktematonimlərdə xalqın maddi və mənəvi mədəniyyətinin izləri qorunub saxlanılır, bu adlar cəmiyyətin həyatında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, xalqın elmi, texniki, mədəni həyatı, sosial-iqtisadi tərəqqisi ilə bağlı olur, həyatın əksər sahələrini əhatə edir, gündəlik fəaliyyətdə bu adlardan geniş istifadə olunur. Ktematonimlərin leksik tərkibi, qrammatik quruluşu, orfoqrafiyası, orfoepiyası və başqa dil xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi bütünlükdə Azərbaycan dilçiliyi üçün vacib məsələlərdən biridir. Son zamanlar aparılan tədqiqat sübut edir ki, ktematonimlərin əhatə dairəsi çox geniş və rəngarəng olduğu üçün mövcud təsnifat ktematonimləri tam şəkildə əhatə etmir. Məsələn, ktematonimlər xrematonim (maddi-mədəniyyət əşyalarının adları), karabonim (gəmi, qayıq və s. adları), erqonim (idarə, müəssisə adları), emperonim (mağaza, dükan adları), firmonim (firma adları), filmonim (kino adları), parfuytonim (parfimeriya adları), çokonim (şokolad adları), aeronantonim (təyyarə, raket adları), gemeronim (kütləvi informasiya vasitələrinin adları), geortonim (festival, konkurs adları), faleronim (orden, medal adları) və s. kimi növlərə bölünür. Bütün bunlar dörd qrupda təsnif edilir: 1) xrematonim, 2) erqonim, 3) ideonim, 4) xrononim. Hər qrup da özlüyündə yarımqruplara bölünür: bir çox tədqiqatçılar bu yarımqrupların konkret sərhəddini müəyyənləşdirmirlər. Hələ də ktematonimlərin hansı sərhəd daxilində yerləşməsi məsələsi

¹ Xəlilov, B. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası / B.Xəlilov. – Bakı:– 2008.– 442 s.

müəyyən mübahisələr doğurur. Məsələn, fəxri adlar həm ktematonim, həm də antroponim kimi təqdim olunur.

Bundan başqa, dilçilik ədəbiyyatında erqonimlərin tərkibinə daxil olan, tutaq ki, məscid, bina, kilsə və s. adlarını bəzən toponimlərə, bəzən də ktematonimlərə aid edirlər, xrematonimlərin bir çox növləri praqmatonim və ideonimlərin sırasına daxil edilir.

Mövcud dissertasiyada, əsasən, Azərbaycan dilində ktematonimlər sistem şəklində tədqiqata cəlb olunmuş, leksik-semantik xüsusiyyətləri, etimologiyası, yaranma yolları ön plana çəkilməmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, onomastik leksikada ən çox müraciət olunan sahə toponim, antroponim, etnonim, hidronimdir. Ən az işlənən və tədqiqata cəlb olunan onomovahidlər məhz ktematonimlərdir. Dissertasiyada ktematonimlər ilk dəfə geniş şəkildə, ətraflı, sistemli tədqiq olunmuş, bəzi qaranlıq məqamlara aydınlıq gətirilmiş, məntiqi izahı verilmişdir. Tədqiqat nəticəsində məlum olmuşdur ki, ktematonimlərdə xalqın tarixi, etnogenezisi, həyat tərzı və məişəti mühafizə olunmaqdadır. Bu da mübahisəli məsələlərin ortaya çıxması üçün yeni faktlar verir. Ktematonimlərin linqvistik təhlil olunması dil tariximizin tədqiqi üçün maraqlı materiallar verə bilər. Bu məsələlər isə tədqiq olunan mövzunun aktuallığını əsaslandıran cəhətlərdir.

Tədqiqatın obyekt və predmeti: Tədqiqatın obyektini Azərbaycan dilində müşahidə olunan ktematonimlər, predmetini isə ktematonimlərin leksik-semantik xüsusiyyətlərinin, etimoloji və üslubi cəhətlərinin, qrammatik quruluşlarının və ümumiyyətlə, linqvistik xüsusiyyətlərinin təhlili təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin qarşısına ktematonimləri sistemli şəkildə tədqiq etmək, onomastik leksikada yerini və vəzifəsini linqvistik baxımdan müəyyənləşdirmək məqsədi qoyulmuşdur. Əsərdə ktematonimlərin ayrı-ayrı qrupları araşdırılmış, onların linqvistik izahı dilçilərin gəldiyi nəticə aspektində konkretləşdirilmişdir. Ktematonimik vahidlərin bir qismini apelyativ leksika əsasında, bir qisminin xalqın həyat tərzı, adət-ənənəsi ilə bağlı şəkildə aydınlaşdırmaq dissertasiyanın qarşısında duran məqəd və vəzifələrdəndir.

Qeyd olunan məqsədə çatmaq üçün qarşıya aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

a) Ktematonimləri bölgü üzrə təsnif etmək, konkret hansı sərhədi əhatə etdiyini dəqiqləşdirmək;

b) Erqonimlərin (idarə, müəssisə, təşkilat adları) linqvistik xüsusiyyətlərini təhlil etmək;

c) Xrematonimlərin (maddi-mədəniyyət əşyalarının adları) leksik-qrammatik və semantik xüsusiyyətlərini izah etmək;

ç) İdeonimlərin (elm, mədəniyyət, bədii ədəbiyyat bağlı əsər adları) adlandırılmasında mövcud olan prinsipləri müəyyənləşdirmək;

d) Xrononimlərə (əlamətdar gün, tarixi hadisə, bayram adları) xas xüsusiyyətlərinə münasibət bildirmək;

e) Ktematonimlərin bədii üslubda mövqeyini açmaq, rolunu müəyyənləşdirmək;

ə) Ktematonimlərin yaranma yollarını aydınlaşdırmaq;

f) Orfoqrafik xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirmək;

g) Ktematonimləri linqvistik baxımdan bütün səviyyələrdə təhlil etmək.

Yuxarıda sadalanan bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi Azərbaycan onomalogiyası ilə bağlı bir sıra məsələləri aydınlaşdıracaqdır.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiya yazılarkən tarixi-müqayisəli, təsviri və statistik metodlardan istifadə olunmuşdur. Dissertasiyada şərh verilən bütün məsələlərə diaxronik və sinxronik aspektdən yanaşılmışdır. Tarixi-diaxronik və təsviri-sinxronik aspektdə axtarışlar ktematonimlərin öyrənilməsi üçün əsas metodlar kimi seçilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddələr:

– Ktematonimlər onomastik vahidlərin digər qrupları ilə müqayisədə tərkibcə geniş və çoxşaxəlidir. Ancaq buna baxmayaraq ən az tədqiq olunan dilçilik sahəsidir.

– Xrematonimlər mövcud təsnifata nəzərən daha geniş sərhəddə malikdir, adətən simvolik funksiya daşıyır. Verilən ad dinləyicilərdə obyektə qarşı müəyyən hisslər formalaşdırır.

Xrematonimlər digər ktematonimlərlə müqayisədə daha çox etimologiyaya əsaslanır.

– Qədim dastanlarımızda işlənən xrematonimlər və eləcə də “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında rast gəlinən xrematonimlər müasir Azərbaycan ədəbi dilində və dialektlərində həm olduğu kimi, həm də fonetik dəyişikliyə uğramış şəkildə işlənəməkdədir.

– Xrononimlər xalqın yaxın və uzaq keçmişini əks etdirən onomastik vahidlərdir. Onomavahidlər içərisində tarixlə sıx bağlı olan, özündə ətraflı məlumat daşıyan məhz xrononimlərdir. Xrononimlər əsasən konkret zaman çərçivəsini göstərir.

– İdionimlər mənəvi mədəniyyətlə bağlı olan onomastik vahidləri öyrənir. Bu başlığa məktəbdə tədris olunan fənn adlarını, fəlsəfi cərəyan, ideologiya, nəzəriyyə adlarını, eyni zamanda domen ünvan adlarını da əlavə etmək olar.

– Erqonimlər idarə, təşkilat – bir sözlə, ictimai obyektlərin adını öyrənir. Ktematonimlər içərisində erqonimlərdə baş verən dəyişiklik digər onomavahidlərlə müqayisədə daha çox nəzərə çarpır. Bu xüsusiyyətinə görə xrematonimlərlə əks qütbə dayanır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Qeyd etdiyimiz kimi, tədqiq olunan mövzuya dair bu və ya digər şəkildə araşdırmalar aparılsa da, bu səpkidə müəyyən işlər görülsə də, ktematonimlər tam şəkildə tədqiq olunmamışdır. Mövcud dissertasiyada isə Azərbaycan dilinin ktematonimləri sistemli, geniş şəkildə linqvistik analizdən keçirilmiş, sistemləşdirilmiş, onların üslubi imkanları, orfoqrafiyası, yaranma yolları təhlil olunmuş, tarixi abidələrimizdə işlənmiş ktematonimlərin müasir dilimizdə necə işlənməsi, dialekt və şivələrimizdəki izləri müqayisəli şəkildə tədqiq olunmuş, bir qrup ktematonimlərin etimoloji kökü açıqlanmışdır. Bununla yanaşı, ktematonimlərin konkret sərhədləri müəyyənləşdirilmişdir. Bir sıra ktematonimlərin dəyişdirilməsinə dair tövsiyələr irəli sürülmüş, həmin səhvlərin mənbəyini üzə çıxarmaq tədqiqat işində təklif olunmuşdur. Dissertasiyada xrononimlərə fərqli yanaşıaraq iki qrupda qruplaşdırılıb. Birinci qrupda həftənin günlərinin adları, ay adları, fəsil adları, ikinci qrupda tarixi hadisələrin adları, xüsusi əlamətdar günlərin adları qruplaşdırılıb.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatda əldə olunan nəticələrin həm nəzəri, həm də praktik əhəmiyyəti vardır. Azərbaycan dilində ktematonimlərin toplanıb sistemləşdirilməsi, linqvistik baxımdan bütün səviyyələrdə təhlil edilməsi, struktur-semantik və üslubi sərhədlərinin və s. müəyyənləşdirilməsi Azərbaycan elminin bir sıra məhdud məsələlərinin həllində əhəmiyyətlidir. Tədqiqatın nəzəri müddəalarından və əməli tətbiqindən ədəbi dilimizin tarixi, sahə leksikologiyası, etnoqrafik leksikası, xalqımızın etnogenezi məsələlərinin öyrənilməsində, eyni zamanda onomastikanın ayrı-ayrı qruplarının araşdırılmasında mövcud tədqiqatın nəzəri əsaslarından bu və ya digər dərəcədə istifadə etmək olar.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyətinə gəldikdə isə, qeyd etmək lazımdır ki, onun nəticələrinə əsaslanmaqla onomastikaya aid monoqrafiya yazmaq və etimoloji, onomoloji lüğətlərin tərtib edilməsində mövcud materiallardan istifadə etmək olar. Mövcud dissertasiyanın materiallarından onomastikaya aid əsərlər yazılmasında, yaxud dərslük hazırlanmasında da istifadə etmək olar.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Dilçilik İnstitutunda Nəzəri dilçilik şöbəsində hazırlanmışdır. Dissertasiyanın qısa məzmunu və nəticələri müəllifin elmi konfranslardakı məruzə və çıxışlarında öz əksini tapmışdır. Dissertasiya müdafiəyə təqdim olunana kimi AAK-ın tövsiyə etdiyi elmi toplular da müəllifin mövzu ilə bağlı 8 materialı (məqalə və tezislər) yerli və xarici mətbuatda çap olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı: Dissertasiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Dilçilik İnstitutunun Nəzəri dilçilik şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi. Giriş 6 səhifə, I fəsil 48 səhifə, II fəsil 36 səhifə, III fəsil 16 səhifə, nəticə 2 səhifə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı 9 səhifə. Dissertasiya işi ümumilikdə 123 səhifə, 205, 267 işarədən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı, işlənmə dərəcəsi əsaslandırılır, obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın metodları, müdafiyyə çıxarılan müddəalar müəyyənləşdirilir, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, tədqiqat işinin aprobasiyası və tətbiqi, dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı, dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi haqqında məlumat təqdim edilir.

I fəsil “Erqonimlərin və ideonimlərin linqvistik xüsusiyyətləri” adlanır. Fəsil iki yarımqrupa bölünür. Birininci yarımbaşlıq **“Erqonimlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri”** adlanan bu bölmədə erqonimlər ətraflı tədqiq olunmuşdur.

Erqonimlər ktematonimlərin ən çox dəyişikliyə məruz qalan, geniş əhatə dairəsinə malik olan hissəsidir. Onomastikada *“Erqonim”* terminini isə ilk dəfə 1988-ci ildə N.V.Podolski irəli sürmüşdür². XX əsrin 90-cı illərindən B.Z.Buqçinov, Q.A.Zolotov, A.V.Superanskaya, A.V.Bespalova, S.V.Zemekova, N.V.Nosenko, E.S.Otin və başqaları, XXI əsrdə bu tədqiqatları A.E.Quntov, Q.A.Donskova, A.M.Yemelyanova, M.V.Kitayqorodskaya, İ.V.Kryükova, M.Y.Krüçkova, N.N.Lesoveç, N.V.Puşkareva, N.N.Rozanova, T.P.Romanova və s.davam etdirmişdir. Ümumiyyətlə, *“erqonim”* termininə rus dilçiləri daha çox fikir yetirmiş və müxtəlif cür izah etmişlər. Məsələn, A.A. Stambrovskaya erqonimi *“firma, müəssisə və idarə adları”*³ N.V.Şimkeviç *“insanların işgüzar birliyi olan müəssisə”*kimi izah edir⁴, R.İ.Kozlov isə erqonimləri *topoobyekt kimi nəzərdən keçirir*⁵. Uzun müddət müəssisə adlarını

² Həbibli, R. Erqonim konsepsiyası haqqında mülahizələr // – Bakı: Terminologiya məsələləri, Elm və təhsil, – 2014, №1. – s 40.

³ Суперанская, А. В. Общая теория имени собственного // А.В.Суперанская. – М.: Либроком, – 2012 – 193-196 с

⁴ Шимкевич, Н. В. Русская коммерческая эргонимия: прагматический и лингвокультурологический аспекты / Автореф. дисс...канд. филол. Наук / – Екатеринбург, 2002.

⁵ Козлов, Р.И. Эргоурбонимы как новый ряд городской ономастики /дисс...канд. филол. наук. /- Екатеринбург, 2000. – 46 с.

ifadə etmək üçün ümumi termin yox idi. XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq tədqiqat işi genişləndirildi və hər bir sahənin özünəməxsus termini yaradıldı. Məsələn, firmonim (V.A.Korşunkov və T.K.Nikalayeva), reklam adları (Kryükova, 2004), kommersiya adları (Noviçixina, 2007), oykodomonim (Podolskaya, 1978), emperonim (Şmeleva 1989).

Ümumiyyətlə, elm və texnika inkişaf etdikcə, istehsal vasitələri çoxaldıqca və təkmilləşdikcə, təsərrüfata rəhbərlik mərkəzləşdikcə erqonimlər də dəyişir və inkişaf edir. Müasir dövrdə fabrik, zavod, vağzal, məktəb, xəstəxana və başqa ictimai, sənaye obyektlərinin sayı artdıqca, onların yeni-yeni adları meydana gəlir⁶.

Dövlət idarələri və inzibati orqanların adları. Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra demək olar ki, bütün idarə və təşkilatların adlarından SSRİ, Sovet hissələri çıxarıldı. Məsələn: Azərbaycan SSR Ali Soveti – Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, Azərbaycan SSRİ Nazirlər Kabineti – Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti. Dövlət orqanlarının adlarında demək olar ki, əsaslı dəyişiklik edildi. Məsələn, Bakı Şəhər İcra Hakimiyyəti, Masallı Rayon Polis İdarəsi, Dövlət Əmlak Komitəsi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Mütəşəkkil Cinayətkarlığa Qarşı Mübarizə İdarəsi, Vergilər Nazirliyi, Gömrük Komitəsi, Azərbaycan Dövlət Sosial Fondu, Azərbaycan Respublikası Sosial Təminat Nazirliyi, Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinin Nəqliyyat Departamenti, Nizami Rayon Xalq Məhkəməsi, Gəncə Şəhər Mənzil İstismarı İdarəsi və s. İdarə və müəssisə adlarının əksəriyyəti “üzrə”, “yanında”, “adına”, “nəzdində” sözlərinin köməyi ilə yaranmışdır. Bu erqonimlərin digər komponentləri böyük, yuxarıda sadaladığımız hissələr isə kiçik hərflərlə yazılır. Bu məsələ ilə bağlı Buludxan Xəlilov bəzi irad və təkliflərini irəli sürmüşdür. *Onun fikrincə, elə idarələr var ki, oradan “üzrə” və “dövlət” sözlərinin işlənməsinə ehtiyac yoxdur. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın, Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi. Bu adı Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri Komitəsi kimi yazmaq daha düzgündür. Çünki,*

⁶ Adilov, M. Azərbaycan onomastikasının izahlı terminoloji lüğəti / M. Adilov, A. Paşayev. – Bakı: Nurlan, – 2005. – 135 s.

“üzrə” bizim dilin sintaktik quruluşuna aid deyil, rus dilindən tərcümə ilə gələn modeldir. Azərbaycan Respublikasından söhbət gedirsə, məlumdur ki, dövlət qurumudur. Ona görə də həmin söz artıqdır.⁷ Bəli yuxarıda adı çəkilən dövlət orqanlarının adlarında bu kimi ifadələr artıqdır.

Fikrimizcə, irəli sürülən təklif daha məqsədəuyğundur. Bəzi idarə və təşkilat adlarında o qədər uzunçuluğa yol verilmişdir ki, onların tələffüzü çətinləşmiş, adlarda anlaşılmamazlıq yaranmışdır.

Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Aqrar Elm-Mərkəzi Elmi-Tədqiqat Yemçilik, Çəmənçilik və Otlarla İnstitutu, Elmi-Tədqiqat Baytarlıq Preparatlarına Elmi Nəzarət İnstitutu, Kənd Təsərrüfatı İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutu və s. Ancaq bir neçə dövlət müəssisəsi vardır ki, onlara bunu şamil etmək olmaz.

Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası. Burada işlənən “dövlət” sözü Azərbaycan Respublikasını deyil, ümumiyyətlə, dövləti nəzərdə tutur. Hər hansı bir sözün ixtisarı mənə pozğunluğuna gətirib çıxara bilər.

M. Adilov “İdarə və müəssisə adlarının orfoqrafiya problemlərinə dair” adlı məqaləsində erqonimlərin orfoqrafiyasında unifikasiyanın pozulması faktlarına nəzər yetirmişdir. Məsələn, Bakı şəhər dəmir yolu vağzal, Azərbaycan Dəmir Yolu İdarəsi və s. bu erqonimlərin tərkibində işlənən “dəmir yolu” ifadəsini düzgün hesab etmir. Çünki, “dəmir yolu” rus dilindən kalka yolu ilə alınmışdır. Dilimizin qanunlarına zidd olaraq işlənmişdir. Optimal variant kimi “dəmir yol” ifadəsini göstərir. Bundan başqa *Elmi-Tədqiqat, Elmi-Bərpa, Aqrar-Sənaye, Mədəni-Maarif* sözlərin yazılışında defisdən istifadəni də məqbul saymır.⁸

Fikrimizcə, “dəmir yolu” ifadəsi dilimizin qanununa əsasən işlənmişdir. Çünki, “Bakı Tikiş fabriki”, “Mis Emalı Zavodu”, “Bərdə avtobus vağzal” kimi erqonimlər də bu prinsip əsasında yaranmışlar. Elmi-Tədqiqat, Elmi-Bərpa kimi erqonimlərin əsasını

⁷ Adilov, M. İdarə və müəssisə adlarının orfoqrafiya problemlərinə dair // – Bakı: Aydın yol qəzeti, – 2014 – 21 noyabr.

⁸ Adilov, M. İdarə və müəssisə adlarının orfoqrafiya problemlərinə dair // AOP həsr olunmuş IV elmi-nəzəri konfransın materialları – Bakı: – 1993, – 28-29 mart.

təşkil edən hissələrin də defislə yazılmasını əksinə olaraq düzgün hesab edirəm. Bildiyimiz kimi ərəb və fars dilindən dilimizə keçən izafi birləşmələr defislə yazılır.

Məsələn, tərcümeyi-hal, qeyri-qanuni və s. bu hissələrin əsasını təşkil edən “elm” sözü də “i” hissəciyini qəbul edərək izafi birləşmə yaratmışdır. Buna görə də bu birləşmələr defislə yazılmalıdır. Dilimizdə idarə və müəssisə adlarının əksəriyyəti abreviaturlar şəklində yazılır və tələffüz edilir. Məsələn, AMEA, BDU, AFFA, DYP, DİN və s. Buna səbəb erqonimlərin çoxkomponentli olmasıdır. Danışığ zamanı nitqdəki ağırlığı aradan qaldırmaq üçün istifadə olunur. Ancaq mənfi xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bəzən bu onomovahidlərin nəyi ifadə etdiyi anlaşılmır və bir çox erqonimlərdə bu kimi abreviaturların izahı verilmir. Məsələn, (USAİD) Amerika Birləşmiş Ştatlarının Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi və s.

Bununla yanaşı bir çox qısaltmalar da vardır ki, onların izahına ehtiyac yoxdur. Məsələn, Azərnəşr, Azərkitab, AzərTAc , Qazprom, Azərişiq, Azərsu və s. *Bəzi abreviaturlar arxaıkləşmiş, sovet quruluşu ilə əlaqədar yaranmış qısaltmalar elə quruluşun özü ilə də dilimizin passiv fonduna keçmişdir. Məsələn, Sov.İKP, Dam, raykom, partkom, AHİMŞ, SSRİ və s.*⁹

Tədris müəssisələri və elmi tədqiqat mərkəzlərinin adları.

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Unversiteti, Elmi-Tədqiqat Əkinçilik İnstitutu, Bakı Asiya Universiteti, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Elmi-Tədqiqat Əkinçilik İnstitutu, Yeyinti-Sənaye İnstitutu, Nəsimi rayonu 132 №-li uşaq bağçası, Bərdə rayonu N.Nərimanov adına 3saylı tam orta məktəb və s.

Ali məktəb adları əsasən “institutu” və “universitet” sözlərinin köməyi ilə yaranır. Burada əsas hissə tədris müəssisəsinin profilinə uyğun adlanır. Ancaq istisna hallarla da rastlaşırıq. Bəzən erqonimin adı simvollük olur. Məsələn, “Xəzər” Universiteti, “Azərbaycan Universiteti” və s. Ali və orta ixtisas məktəblərində, bütün elmi-tədqiqat mərkəzlərində fəaliyyət göstərən kafedra və şöbə

⁹Adilov, M. Azərbaycan dilində abreviasiya və abreviaturlar /– Bakı: Elm və təhsil, – 2010. – 168 s.

adları da buraya daxildir. Məsələn, Ümumi dilçilik kafedrası, Müasir Azərbaycan dili kafedrası, Nitq mədəniyyəti şöbəsi, Xarici ölkə ədəbiyyatı şöbəsi və s. Seleksiya şöbəsi, Yemlərin zootexniki qiymətləndirilməsi və kütləvi analizlər laboratoriyası şöbəsi və s.

Bu başlığa özəl təşkil olunmuş kurs adlarını da daxil edə bilərik. Məsələn, “Araz”, “Kaspi”, “Hədəf”, “Zirvə”, “Pillə” hazırlıq kursları, “Savalan” tədris mərkəzi, “İnkişaf” tədris mərkəzi, “Bilgi” tədris mərkəzi və.s

Özəl firma, şirkət, müəssisə adları (firmonimlər).

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra respublikada kapitalizm rejiminə keçid baş verdi. Bu da öz növbəsində bir çox şirkətlərin, təşkilatların yaranmasına şərait yaratdı. Xarici şirkətlər də neft ölkəsi olduğumuza görə ölkəyə kapital yatırmağa başladılar. Bu da günbəgün artan şirkətlərin sayına xeyli təsir etdi. Özəl firma, şirkət adları içərisində əcnəbi dildə olan adlar üstünlük təşkil edir. Məsələn, “Bakı Steel Company”, “Skabal”, “BMV”, “Supersun”, “Champion”, “Pramida”, “Best Gomp Crup”, “Berqa”, “Delta” qrup, “Akkord” şirkətlər qrupu, “Grand” hotel və s. Xarici dildə yaranan şirkət adlarına münasibət bildirən Yədigar Cəfərov bəzi şirkət adlarının Azərbaycan dilində dəqiq qarşılığı olduğunu və Azərbaycan dilində yazılmasını daha məqsədəuyğun hesab edir.

Məsələn, “Bakı Steel Company” – “Bakı Polad Kompaniyası”, “Caspian-Fish” – “Xəzər-Balıq”, “European-Tobacco-Baku” – “Bakıda Avropa Tütünü”, “Swan” – “Qu quşu” və s.¹⁰ A. A. Axundov da bu məsələyə toxunur, xarici şirkət adlarının tərcüməsinə, yazılışına diqqət yetirir və hesab edir ki, “Coca-Cola” nı “Koka-Kola” yazmaq, “Ramstor” sözünü “Qoç Buynuzu” kimi yazmaq düzgün deyil¹¹. Fikrimizcə, xaricdə yaranan şirkətlərin əmtəə nişanları bütün dünyada olduğu kimi qeydiyyatdan keçir. Buna görə də biz bu adları nə tərcümə edə bilərik, nə də Azərbaycan dilinin qayda-qanununa uyğunlaşdırıla bilərik. Ancaq milli şirkətlər, ticarət obyektləri, firma və müəssisə adları mütləq ana dilimizdə olmalıdır.

¹⁰Cəfərov, Y. Müasir dövrdə azərbaycan dilinin onomastikasında gedən proseslər /F.e.n.alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiya/ – Bakı, 2006. – 91 s.

¹¹Axundov, A. Dil və ədəbiyyat [II cildə] /A. Axundov. – Bakı: Gənclik, I cild, – 2003, – 80 s.

Azərbaycan dilinin saflığının qorunması və dövlət dilindən istifadənin daha da təkmiləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 1 noyabr tarixli fərmanı bu sahədə daha məsuliyyətli olmağı qarşıya məqsəd qoyur.

Hal-hazırda respublikamızda fəaliyyət göstərən bankların adları da bu bölgüyə daxildir. “Bank BTB”, “UNİBANK”, “Bank Respublika”, “Muğanbank”, “Azərbaycan Beynəlxalq Bankı”, “Bank Standart”, “Accessbank”, “Parabank”, “Texnikabank”, “Kapital bank” və s. bank adlarının orfoqrafiyasına nəzər saldıqda görürük ki, “bank” sözü bəzi erqonimlərdə aydınlaşdırıcı sözə bitişik yazılmışdır. Bir çox bank adlarında isə “bank” sözü apelyativin ya əvvəlində, ya da sonunda ayrı yazılmışdır. Bu mənaya heç bir xələl gətirmir. Məsələn, “Bank Kapital” və yaxud “Kapital bank”, “Bank Standart” və yaxud “Standart bank” və s.

Ticarət obyektlərinin adları (emporonimlər). R.İ.Kozlov kommersiya müəssisələrinin adlarını “*erqourbonim*” termini adı altında birləşdirir. O, “*erqourbonim*”in üç hissədən ibarət olduğunu qeyd edir: *identifikator*, *kvalifikator* və *diferensiator*. İdentifikator müəssisənin növünü, profilini müəyyən edən termdir. İdentifikasiyaedici komponent şəhər obyektinin ümumi adıdır.

Məsələn, salon, mağaza, bazar, kafe və s. Kvalifikator obyektin profilini, xidmət səviyyəsini, çeşid və yaxud əlamətini dəqiqləşdirən təyindir. Məsələn, gözəllik salonu, mebel salonu və s. Diferensiator isə əsas mənə yükünü daşıyır. Həmin komponent obyektin fərdi adıdır. Məsələn, “Bənövşə gül mağazası”, “Salıqlu mebel salonu” və s. *İdentifikator, kvalifikator ümumi isimlə, diferensiator xüsusi isimlə ifadə olunur*.¹²

Ümumiyyətlə, ticarət obyektlərinə ad seçərkən müştəri diqqətini özünə cəlb etmək məqsədilə bəzi ticari siyasətlər işlədilir. Nominator ad seçərkən ən çox xarici dillərdəki sözlərə üstünlük verilir, bu da şəhərə müasir bir görkəm bəxş edir. Bəzi dil oyunları

¹² Козлов, Р.И. Эргоурбонимы как новый ряд городской ономастики./дисс...канд. филол. наук./ – Екатеринбург, 2000, – с46.

edilir, məslən, “*GardeRobe*” (mağaza), ekspressivliyə müraciət olunur, məsələn, “*Bəh-Bəh club*” və s.¹³

“İdeonimlərin əhatə dairəsi və onlarda adlandırma prinsipləri” adlanan ikinci yarımbaşlıqda ideonimlərin linqvistik xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilmişdir.

İdeonimlər başlığı altında insanın əqli, ideoloji və bədii fəaliyyət sahələrindəki denotatları bildirən xüsusi ad kateqoriyası öyrənilir. *Sadə dildə desək, mənəvi mədəniyyət əşyalarının xüsusi adlarını bildirən ideonimlərə bədii ədəbiyyat və ya elmi əsər adları, musiqi və rəsm əsərlərinin xüsusi adları, arxitektura və heykəltaraşlıq əsərlərinin və s. adları daxildir*¹⁴. Bu başlığa məktəbdə tədris olunan fənn adlarını, fəlsəfi cərəyan, ideologiya, nəzəriyyə adlarını, eyni zamanda domen ünvan adlarını da əlavə etmək olar. İdeonimi rus dilçilərindən A.V.Superanskaya, N.V. Podolski, L.A. Vedenskaya, İ.V.Kryukov, E.Y. Berezoviç, V.D.Bondaletova, P.Y. Nomitkov, V.A.Nikonov və başqaları ətraflı tədqiq etmişlər. M.N. Torçinski ideonimləri bir neçə qrupa bölmür. O, ideonimləri *artionim, bibliionim, gemeronim, poetonim və xrononim* kimi növlərini göstərir. Gemeronimlərin özlərini də iki yerə ayırır: 1) *pressonim*, 2) *elektronim*. İdeonimlərin daxili bölgüsünə dair tədqiqatlar rus dilçiliyində genişdir. Belə ki, A.N.Antropova, E.A.Burmistrova, N.B.Qubina, N.V.Kınış, N.V.Kojina, Li Lisyun, D.V.Maydanyok, D.N.Medriş, N.A.Fatıyeva və başqaları ideonimləri bibliionim (kitab, qəzet, jurnal adları və s.), artionim (musiqi, rəsm əsərlərinin adları, kino adları və s.) olaraq iki qrupa bölürlər. Y.N.Podumova isə kino adlarını filmonim termini ilə ifadə edir. Əlbəttəki bu bölgü ilə kifayətlənmək olmaz. Azərbaycan dilçiliyində ideonimlərin əhatə dairəsi genişdir. Bunu aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar.

Bədii əsər adları. Bədii əsər adları altındada nəzm, nəsr və dram əsərlərinin adları öyrənilir. Hər bir bədii əsər bir sənətkarın hadisələrə fərdi yanaşma və ya həmin hadisələrdən yaranan təəssüratı

¹³ Həbibli R. Erqonim konsepsiyası haqqında mülahizələr//. –Bakı: Terminologiya məsələləri, Elm və təhsil, – 2014. – s. 4

¹⁴ Adilov, M. Azərbaycan onomastikasının izahlı terminoloji lüğəti/M.Adilov, A. Paşayev. – Bakı: Nurlan, – 2005. – 222 s.

ifadə etmə tərzii ilə digərlərindən fərqlənir. Bir-birindən eyni olan əsər, bir-birinin eyni olan ifadə tərzii ola bilməz. Hər bir sənətkara fərdi üslubuna, görə qiymət verilir. *Yazıçı seçdiyi, işlətdiyi hər bir sözə, ifadəyə, adlandırmaya və s. cəhətlərə çox məsuliyyətlə yanaşır, ən düzgün olanı seçir və yalnız bu zaman müvəffəqiyyət qazana bilir.*¹⁵

Nəzm əsərlərinin adları. Bədii əsər adları içərisində ən qədimi, kəmiyyətə üstünlük təşkil edənii nəzm əsərlərimizdir. Nəzm əsərlərimiz adları bu cür qruplaşdırmaq olar. 1) Şair və yazıçılarımızın özlərinin seçdiyi adlar: “Şairin andı”, “Fanar”, “Dağlar”, “Kür çayı”, “Şəfqət bacısı”, “Vətən keşiyində”, “Ananın öyüdü”, “Azərbaycan”, “Leyla”, “Rəhbərin çağırışı”, “Gözaydınlığı” və s. (Səməd Vurğun) və s. 2) bəzən şeirlərin ilk bəndinin ilk misrası ilə də adlandırma hadisəsinə rast gəlirik. Məsələn, “Məni candan usandırdı...” qəzəli, “Əql yar olsaydı..” qəzəli (Füzuli), “Mən mülki - cahan...” qəzəli (Nəsimi) və s. Bəzi şeirlərin adı rədifinin adı ilə adlandırılır. Məsələn, “Küsmüşəm” rədifli qəzəl, “Bəri bax” rədifli qoşma, “Var” rədifli müxəmməs, “Bax” rədifli qəzəl (Molla Pənah Vaqif), “Könlümü” rədifli qoşma, “Durnalar” rədifli qoşma, “Ağlarsan” rədifli deyişmə (Molla Vəli Vidadi) və s. Göründüyü kimi nəzm əsərlərinin adları maraqlı adlanma xüsusiyyətlərə malikdirlər.

Nəsr əsərlərinin adları. Burada da maraqlı faktlarla qarşılaşırıq. Belə ki, yazıçı əsərə ad seçərkən çox düşünüb daşınır. Mövzə əvvəlcədən bəlli olsa da, adlandırma sonrakı addımda olur. Yazıçı əsərə çox vaxt baş qəhrəmanın adını verir. Məsələn, “Şeyda”, “Knyaz” (Hüseyn Cavid), “Mahmud və Məryəm”(Elçin) və s. bəzən əsərdə cərəyan edən hadisələr adlandırmada öz təsirini göstərir. Məsələn, Ə.Əbülhəsən “Yoxuşlar” romanının adı haqqında yazır: *“Yoxuşlar” romanını ilk zamanlar “Səhv”, “Xəta” və ya “Yenidən” adlandırmaq fikrində idim. Bu ad altında Bunyadın səhvləri nəzərdə tutulurdu. Lakin bir müşahidəm məni bu fikirdən daşındırdı. 1930-cu ilin yayında Şuşaya gedirdim. Faytonun böyük əzəblə dırmandığı*

¹⁵ Hüseynova, H. Mir Cəlal Paşayevin bədii əsərlərində adlandırma məsələsi.// – Bakı: Onomastika jurnalı – 2008./ №1-2, – 23 s.

*Şuşa yoxuşu bizi yormuşdu. Bu çətin dolanbac yollar bir anlığa mənə kollektivləşmə işindəki çətinlikləri, yoxuşları xatırlatdı və əsəri obrazlı şəkildə “Yoxuşlar” adlandırmağı qət etdim”.*¹⁶

İsmayıl Şıxlının “Dəli Kür” romanının adı təhlil edən Əzizxan Tanrıverdi qeyd edir: Burada ilk olaraq “Dəli Kür” adına diqqət yetirmək lazımdır. Roman üçün “Dəli Kür” adının seçilməsi təsadüfi hesab etmək olmaz. 1-cisi ona görə ki, “Kür” hidronimi romandan leymotiv kimi keçir. “Kür bəzən lal, mürgüləmiş vəziyyətdə, bəzən də qəzəbli, çağlayan, coşan, kükrəyən, dəli kimi təqdim olunur. Yeri gəlmişkən, Kürün bu cür təqdiminə “Dəli Kür” qədərki ədəbiyyatda da təsadüf olunur:

Neçin sakit axırsan, neçin belə həzinsən?
Xalqın kimi bu gecə coşmayırsan neçin sən,
Dəli Kür, məzəli Kür, çağların gözəli Kür.

(Mikayıl Müşfiq)

2-cisi ona görə ki, əsərdəki qəhrəman daha çox təbiətlə, xüsusən də, “Kür”lə təmasda təqdim olunur. 3-cüsü “Kür” hidronimini dəcəl, hay-küylü anlamlı verən apelyativ əsasında yarandığı göstərilir. Bu mənada “Dəli Kür” modelindəki “dəli” və “kür” sözləri eyni semantik yuvaya daxil olur”.¹⁷

KİV adlarının xarakterik xüsusiyyətlərindən danışarkən qeyd etməliyik ki, KİV adları yerli və xarici dildə ifadə olunmasına görə iki yerə bölünür. Yuxarıda verilən adların əksəriyyəti milli dilimizin leksikonu əsasında yaranmışdır. Ancaq KİV-lər arasında ən çox informasiya agentlikləri, televiziya və radio adları xarici dilin vahidləri ilə ifadə olunmuşdur. Məsələn, Azərbaycanjanskie İzvestiya (rusca), “Bakinskiy Raboçiy” (rusca), “Ekspress” (ingiliscə), “Kaspi” (rusca), “Reytinq” (ingiliscə), “Palitra” (ingiliscə), “Polisemiya” (ingiliscə), “ANS” (Azerbaijan NewsService) (ingiliscə), “ATV International”(ingiliscə), “Novoye vremya” (rusca), “Net” jurnalı

¹⁶ Əbülhəsən, Ə. Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş II elmi-nəzəri konfransın materialları //– Bakı: (15–16 aprel 1988), – 139 s.

¹⁷ Tanrıverdi, Ə. “Dəli Kür” romanının poetik dili / Ə.Tanrıverdi. –Bakı: Elm və təhsil, – 2012. –198 s.

(ingiliscə), “Medya Forum” xəbər portalı (ingiliscə), “İnterfaks”–informasiya agentliyi (ingiliscə) və s.

Qəzet və jurnal adlarını təhlil edərkən belə bir halla da rastlaşırıq ki, KİV adları bir-birini təkrarlayır, sanki söz kasadlığıdır. Məsələn, həm Azərbaycan dilində, həm də rus dilində paralel istifadə olunan KİV adları: “Ayna” qəzeti – “Zerkalo” qəzeti, “Səs” qəzeti – “Exo” qəzeti, “Xəzər jurnal” – “Kaspi ” qəzeti və s.eyni adı daşıyan qəzet adları. Məsələn, “Yeni Müsavat” – “Müasir Müsavat”, “Futbol+qol” – “Futbol + qol”, “Zaman” – “Yeni zaman” və s.

II fəsil “Xrematonimlərin və xrononimlərin ümumi səciyyəsi və etimoloji təhlili” adlanır. Bu fəsil üç yarımbaşlığa bölünür.

Xrematomiya materiya, mədəniyyətə, elmə və texnikaya verilən adların, o cümlədən kosmik gəmilərin adlarını öyrənilməsi ilə məşğuldur. Bura geyim, yemək, parça, mebel, xalça, mahnı, daş-qaş, silah adları, musiqi alətlərinin adları – ümumiyyətlə məişətdə işlənən əşyaların xüsusi adlarının hamısı bu qrupa daxildir. Xrematonim yunan mənşəli chrematos+onoma sözündən olub “əşya”, “iş” anlayışı bildirən termdir.

Xrematonimlər bir neçə funksiyaya malikdirlər:

1) Nominativ funksiya: xrematonim adlandırılır və bunun sayəsində obyekt başqa obyektlər arasından tanıyırıq.

2) Simvolik funksiya: xrematonimlərin bir çoxunun adını simvollar təşkil edir

3) Ekspressiv funksiyası: verilən ad dinləyicilərdə obyektə qarşı müəyyən hisslər formalaşdırır, onun şüurunda ayrı-ayrı təsəvvürlər arasında əlaqə yaradır.

4) İdentifik funksiya: ad obyektə dəqiq indentifikasiya edir, onu fərdiləşdirir.

5) İnformativ funksiya: xüsusi adın informasiyasını sözlərlə ifadə etmək və təsvir etmək olar. Yəni xüsusi adın etimoloji mənasını ifadə edir.

Birinci başlıqda daş-qaş adları, yemək adları, xalça adları, orden və medal adları, heykeltaraşlıq və rəsm əsərlərinin adları linqvistik nəzərdən keçirilmişdir. **İkinci yarımbaşlıqda “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında işlənən xrematonimlər** tədqiqata cəlb

olunmuşdur. **Məişətdə işlənən əşya adları** – qopuz, tuğ, badya, sağraq, şəbiçıraq, **geyim adları** – cübbə, dolama, kürdü, ədük, soqman, dilbənd, **silah adları** – zülfüqar, cida, gürz, cövşən, dəpər, taraqqə, sadaq, kiş və s. kimi sözlər etimoloji təhlil olunmuşdur.

Üçüncü yarımbaşlıqda xrononimlərin spesifik xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilmişdir.

Xrononimlər dilimizdə zaman anlayışı ilə əlaqədardır. Müəyyən bir dövrün, tarixi hadisənin adlarını və semantikasını özündə cəmləşdirir. Belə ki, əlamətdar günlər, bayramlar, hüzn günləri, ay, həftə, il, fəsil, təqvim adları buraya daxildir. Xrononimləri xarakteristika baxımından iki qrupa ayırmaq olar: 1) vaxtın dəqiq xronoloji çərçivəsi kimi, 2) tarixi və sosial əhəmiyyətli onomavahidlər kimi. Məsələn, fəsil adları, həftənin günlərinin adları və s. birinci qrupa aiddir. Bayram günlərinin adları, tarixi hadisələrin adları ikinci qrup xrononimlərdir. Zamanın hər hansı bir hissəsi xrononim ola bilməz. Məsələn, Adəm və Həvva dövründə.

Həftənin günlərinin adları. Dilimizdə həftənin günlərinin adları iki qrup şəklində ifadə olunur: 1) bazar ertəsi, çərşənbə axşamı, çərşənbə, cümə axşamı, cümə, şənbə, bazar. 2) 1-ci gün, 2-ci gün, 3-cü gün, 4-cü gün, 5-ci gün, 6-cı gün, bazar. II qrup adı danışmada işlənir. Demək olar ki, 1-ci qrupla müqayisədə daha çox işlənmə dairəsinə malikdir. Bununla yanaşı dialekt və şivələrimizdə 4-cü günə çox vaxt “adna” 6-cı günə “şənbə”, “cümə ertəsi”, *Naxçıvan dialektində isə 1-ci günə “duz günü”, 2-günə “tək günü” də deyilir*¹⁸. Bildiyimiz kimi VII əsrdə başlayaraq ərəblərin Azərbaycanı işğal etməsi ilə əlaqədar olaraq dilimizə fars mənşəli “*şənbə, yekşənbə, düşənbə, pəncşənbə*” və sair kimi həftə günlərinin adları daxil olmuşdur. Həftə günlərini adları farsca “*yek, du, se, çahar, pənc*” saylarının ardıcılığı əsasında yaranmış və zamanla fonetik dəyişikliyə uğrayaraq bugünkü formasına düşmüşdür.

Bu adların tərkib hissəsi fars sayları və “*şənbə*” sözündən ibarətdir. Zaman keçdikcə həftə adları “ertəsi” və “axşam” sözlərinin

¹⁸ Bağırov, A. Onomologiya problemləri; [II cilddə] / A.Bağırov. –Bakı: Elm və təhsil, II cild, – 2012. – 303 s.

köməyi ilə ifadə olunmuşdur. “Şənbə” sözünün ərəbcə “ertəsi” kimi tərcümə olunur. “Şənbə” sözü bugünkü günümüzdə “çərşənbə”, “şənbə” sözlərində mühafizə olunmaqdadır. Digər həftənin günlərinin adlarında “şənbə” sözü “ertəsi” hissəsi ilə əvəz olunub. Məsələn, “yekşənbə – bazarertəsi”, “şənbə – cüməertəsi”. “çərşənbə” və “cümə” günlərindən əvvəlki günlər” çərşənbə axşamı” və “cümə axşamı” adlanır.

“Cümə” ərəbcə “toplama, toplanma” deməkdir. Cümə gününə “adna” da deyirlər. Lap əski zamanlarda bu günə “ayna günü” deyilirmiş. Mənbələrdə bildirilir ki, “cümə”, “adna”, “ayna” elə əslində “ruh” deməkdir.

*İstər “Kitabi-Dədə Qorquq”da, istərsə də İ.Nəsiminin sözlərindən “ayna”, “adna” günlərinin ruhlar aləmi ilə, hətta bütün ruhların Tanrı tərəfindən imtahana çəkiləcəyi qiyamət günü ilə bağlılığı açıq-aydın görünməkdədir*¹⁹. Hal-hazırda ölmüş bir insanın adına cüməaxşamları ehsan verilir və xalq arasında belə bir ifadə işlədilir. Filankəsin “cüməsi” və yaxud “adnası”. “Adna” sadəcə yas mərasimi ilə bağlı dilimizdə işlədilir. “Adna” günü dedikdə müasir dövrümüzdə “cümə axşamı” nəzərdə tutulur.

Göründüyü kimi zaman keçsə də nə motiv də, nə də adlandırma da elə bir dəyişiklik olmamışdır. Söz öz leksik mənasını qoruyaraq, nəsil-dən-nəsilə ötürülərək bu günümüzdə kimi gəlib çıxmışdır.

Avropa dillərində (əsasən ingilis, fransız, italyan və ispan dillərində) isə həftənin günlərinin adları qədim dövrlərdə pərəstiş olunan tanrıların adları ilə əlaqəli yaranmışdır. İngilis dilində həftə günlərinin adları belədir:

Birinci gün – Monday (Ay günü), İkinci gün – Tuesday (Mars günü), Üçüncü gün – Wednesday (Merkuri günü), Dördüncü gün – Thursday (Yupiter günü), Beşinci gün – Friday (Venera), Altıncı gün – Saturday (Saturn günü), Bazar günü – Sunday (Günəş günü) ²⁰. *Qeyd edək ki, ingilis ilində mun – ay, sun – günəş, two – iki, five – beş deməkdir.*

¹⁹Novruz ensiklopediyası / Elmi red.M. Qasımlı. – Bakı: Şərq-Qərb, –2008. –16 s.

²⁰ <http://www.bbc.co.uk>

İlin aylarının adları. Öncə onu qeyd edək ki, əvvəllər islam dövləti olduğumuza görə hicri-qəməri təqvim (Hicri təqvim Məhəmməd Peyğəmbərin və onun tərəfdarlarının 622-ci ilin sentyabrından Məkkədən Mədinə şəhərinə köçməsi ilə başlanan müsəlman təqvimidir) işlədilirdi və ay adları *Məhərrəm, Səfər, Rəbiyyəl, Rəbiyə axır, Cəmadiəl əvvəl, Cəmadiəl axır, Rəcəb, Şaban, Ramazan, Şəvval, Zülqədər, Zülhəccə* adlanırdı. Bu ay adlarından xalq arasında “*Ramazan*”, “*Məhərrəm*” və “*Səfər*” ayı işlədilir. Bu aylar hicri-qəməri təqvimlə olduğu üçün miladi təqvimdə konkret hansı aylarla üst-üstə düşməyini deyə bilmərik. Hal-hazırda ilin aylarının adları tamam başqa adlarla ifadə olunur, ancaq bir çox antroponimlərimizin etimologiyasın da bu ay adları özünü qorumaqdadır. Məsələn, *Ramazan, Rəcəb, Şaban, Səfər*. Sovet hakimiyyətinin tərkibinə qatıldıqdan sonra hicri təqvimdən miladi təqvimə keçdik. Bu təqvimdə İsa Peyğəmbərin mövludundan hesablanır. Bu sistem beynəlxalq praktikada, həmçinin tarix elmində “*bizim era*”, “*yeni era*”, “*miladi tarix*” kimi qəbul edilmişdir. Bu təqvimdə ay adlarının yaranması ilə bağlı maraqlı faktlar var. Belə ki, bu təqvim romalıların adı ilə bağlıdır. Xalq Sezarı sevirdi. Ona görə də “*iyul*” ayını onun şərəfinə adlandırdılar. Taxta çıxan Augustus da ondan sonrakı ayı öz şərəfinə adlandırdı. Romalılar da ilk ay mart hesab olunurdu və bu ayın adı *martius – yenilik müharibəsi*, “*Mars*”ın şərəfinə adlandırılıb. “*Aprel*” – yunan gözəllik ilahəsi Afroditanın, “*May*”-fransızların yaz ilahəsi olan *Maia*, “*İyun*” – Romanın panteon ilahəsi *Junosun* adıyla adlandırılıb. “*Yanvar*” – Romanın başlanğıc, zaman tanrısı Yanusdan, “*fevral*” isə – Roma yaxınlığında yerləşən *Sabina mədəniyyətindən (febriarius)* adını götürür. *Sentyabr (7), oktyabr (8), noyabr (9), dekabr (10)* – bu ayların adları isə sıra sayı ilə bağlıdır ²¹.

Xalq arasında **qarayaz ayı** (yazdan sonra 40 günü əhatə edir), **qoradöyən ayı** (üzüm qoralarının yetişdiyi vaxt), **qoradöyən ayı** (yayın lap isti vaxtı), **quyruqdondur ayı** (avqustun 15-dən sonrakı dövr), **xəzan ayı** (payız ayı), **qışın oğlan çağı** (sərt qış aylarına deyilir) rəmzi xrononimlər də işlənməkdədir. Xrononimlərin

²¹ <http://www.kayzen.az>

tərkibinə əlamətdar gün və hadisələrin adları də daxildir: *28 May bayramı, Müstəqillik günü, Ana dili günü, Bayraq günü vəs.* Torpaqlarımızın düşmən tərəfindən işğaldan azad olunduğu günlər də xrononimlərə aiddir. *4 oktyabr – Cəbrayılın alındığı gün, 17 oktyabr – Fizulinin alındığı gün, 8 noyabr – Zəfər günü və s.*

III fəsil “Ktematonimlərin yaranma yolları” adlanır. Bu fəsil 4 yarımbaşlığa bölünür. Birinci başlıqda ktematonimlərin leksik-semantik yaranma yolları təhlil olunur. Dilimizdə leksik yolla yaranan ktematonimlər heç bir qrammatik vasitənin iştirakı olmadan apelyativlərdən və yaxud da digər onomastik vahidlərdən yaranmışlar. Məsələn, “İTV” (İctimai+televiziya), “İnşaatçılar” (inşaat+çı+lar) metro stansiyası, “Yaşıl market” (yaşıl+market), “Zirvə” (zirvə) hazırlıq kursu – ümumi sözlərdən yaranmışdır. “Bakı” oykonimi əsasında “Bakı Dövlət Universiteti”, “Bakı şəhər icra hakimiyyəti”, “Gündəlik Bakı qəzeti” kimi ktematonimlər əmələ gəlmişdir. Səderək rayonu, qəsəbə adı yeni mənə kəsb edərək “Səderək ticarət mərkəzi”, “Aygün, Günel, Leyla” və s. şəxs adları əsasında gözəllik salonları, şadlıq evləri, “Kolanı” etnonimi ilə bağlı olaraq yaranmış “Kolanı ” şadlıq sarayı, “Kolanı” ailəvi istirahət mərkəzi, “Xəzər” hidronimi əsasında “Xəzər TV”, “Xəzər radiosu”, “Lalə, Nərgiz, Liliya” fitonimləri əsasında gül salonları, “Batabat” yaylaq adı –“Batabat “araq adı, Şəki oykonim – “Şəki pitisi”, “Şəki xan sarayı”, “Almaz” qiymətli daş adı ktematonimindən –“Almaz” sarayı ktematonimi yaranmışdır.

Semantik yolla yaranan ktematonimlər konversiya yolu ilə yaranır. Yəni, müxtəlif nitq hissələrinə mənsub olan bir sıra ümumi sözlər substantivləşir və xüsusi adlar əmələ gətirir. Əsasən sifət və fel substantivləşərək ismin suallarına cavab verir və bunun nəticəsində də xüsusi adlar yaranır. Ancaq onu da qeyd etməliyik ki, hər isimləşən apelyativ də xüsusi ad yarada bilməz. Bu hadisə onomovahidlərin içərisində ən çox antroponim və toponimlərdə özünü göstərir. Ktematonimlərin semantik yolla yaranmasını nəzərdən keçirdikdə müşahidə etdik ki, bu onomovahidlər isim, sifət, fel və saylar substantivləşərək yaranırlar. Fikrimizi aşağıdakı şəkildə qruplaşdırma bilərik:

1) İsmə keçməsi yolu ilə yarananlar: “*Qarabatdaq*” (*Bəzək əşyası*), “*Qeyrət*” *mətbəəsi və s.*

2) Sifətin ismə keçməsi yolu ilə əmələ gələnler: Məsələn, “*Silsilə*” (*Bəzək əşyası*), “*Xosrov və Şirin*” (*Nizami Gəncəvi*) *və s.*

3) Felin ismə keçəsi yolu ilə əmələ gələnler: “*Ayran*”, “*Qurut*”, “*Basdıq*” – *yemək adları və s.*

4) Sayın substantivləşməsi yolu ilə yarananlar: “*Çahargah*”, “*Segah*”, *və s.*

İkinci yarımbaşlıqda morfoloji yolla yaranan ktematonimlər tədqiq olunmuşdur. Məsələn:

-li, -li, -lu, -lü şəkilçisi. Bu şəkilçi çox məhsuldardır və müxtəlif mənə çalarlı onomastik vahidlər əmələ gətirən şəkilçilər qrupuna daxildir. Daha çox yer-yurd adları, fəsilələrin yaranmasında iştirak edir. Məsələn, *Ələkli, Muğanlı, Qaraqaşlı, Həsənli, Məmmədli, Əlilli və s.*

-luq, -lik, -luq, -lük şəkilçisi. Məsələn, “*Arxahlıq*”, “*Canlıq*” (*geyim adları*), “*Sarılıq*”, “*Quduzluq*” (*Xəstəlik adları*), “*Müstəqillik günü*” *və s.*

-Ca, -cə. Omonim şəkilçidir. Ktematonim düzəldən şəkilçi kimi qeyri-məhsuldardır. Məsələn, *Küləcə, Qızılca və s.*

-xana. *Bərbərxana, Yeməxxana, Çayxana, Qumarxana və s.* bu şəkilçi dilimizə fars dilindən keçmişdir. Mənşə dildə “*xana*” yer, ev deməkdir. Dilimizə şəkilçi kimi keçmişdir.

-zadə. Ərəb və fars mənşəli sözdür. Mənsub olduğu dildə müstəqil leksik vahid kimi işlədilir. “Fars dilində “*doğulmuş*”, “*tərəmiş, insan oğlu*” mənəsində işlənən *-zadə* şəkilçisi xüsusi isimlərə qoşularaq fəsiləyə düzəldir, isimlərə qoşularaq onların əslini, kimdən törədiyini, nəslini bildirir. “Dilimizdə əsasən antroponim yaradıcılığında məhsuldardır. Məsələn, *Həsənzadə, Əlizadə, Bağırzadə, Axundzadə, Mollazadə və s.* Ktematonim yaradıcılığında isə qeyri-məhsuldar şəkilçilər sırasına daxildir. Məsələn, *İmamzadə (Gəncə, Bərdə).*

-iyyə. Bu şəkilçi də dilimizə ərəb və fars dilindən keçmişdir. Əsasən, antroponim yaradan şəkilçidir. *Ülviiyyə, Nuriyyə, Hüsniyyə və s.* Ancaq ktematonimlərin yaranmasında da fəal iştirak edir.

Qeysəriyyə (hamam Ordubad şəhəri), Şükriyyə (mahnı), İsmaliyyə (bina) və s.

-i, -i, -u, -ü şəkilçisi. Ktematonimlərin yaranmasında ən çox istifadə olunan şəkilçilər sırasına daxildir.

1) Rəqs havaları şəxs, yer və bitki adlarına bu şəkiçinin artırılması ilə düzəlir: *Məsələn, “Kənanı”, “Mehmanı”, “Süleymanı”, “Çınarı”, “Kəvəri”, “Qazağı”, “İnnabı”*. Eyni zamanda innabı rəng bildirir. İnnabı rəng dedikdə, qəhvəyi, qırmızıya çalan rəng başa düşülür.

2) Saz havaları da rəqs havaları kimi əsasən bu şəkiçinin köməyi ilə yaranır. *Məsələn, Dilqəmi, Hüseyni, Bəhməni, Alıxanı, Urfanı, Summanı, Əsədi, Jəlili, Qəribi, Qəhrəmanı, Duraxanı və s.*

3) Geyim adları: *“Kürdü”, “Katibi”, “Katubu”, “Baharı” və s.*

4) Xalça adları: *Məsələn, “Fatmayı”, “Kəllayı”, “Kəlağayı” və s.*

-iyyat. Ərəb və fars mənşəli olan bu şəkiçiasasən fənn adlarını yaranmasında fəal iştirak edir. *“Küliyyat”, “Ədəbiyyat”, “Riyaziyyat”, “Təbiyyat” və s.*

-lit. Azərbaycan dilinə xas olmayan bu şəkilmə ktematonimlərin yaranmasında qeyri-məhsuldardır. Tarixi dövr və zaman məzmunlu ktematonimlərin yaranmasında iştirak edir. *Məsələn: paleolit mezolit, neolit, eneolit dövrü.*

-izm. Rus və avropa dillərindən alınma şəkilçidir. Ktematonim yaradıcılığında əsasən cərəyan, ideologiya kimi onomastik vahidlərin yaranmasında iştirak edir. *“Sosiologizm”, “Kapitalizm”, “Demokratizm” və s.*

-Namə. Müstəqil mənəsi mənsub olduğu dildə *“məktub”* deməkdir. Ancaq bədii əsər adlarının yaranmasında şəkilçi kimi yaxından iştirak etdiyinin şahidi olduğunu görürük. *Məsələn, “Dəhnamə”(Şah İsmayıl Xətai), “Şahnamə” (Firdovsi), “İsgəndərnamə”(Nizami) və s.*

1) “Sintaktik yolla yaranan ktematonimlər”adlı üçüncü yarımbaşlıqda sintaktik yolla yaranan xeyli ktematonimlərin linqvistik cəhətləri nəzərə çatdırılıb. *Məsələn, İnsial üsulu: AMEA (Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası), YAP (Yeni Azərbaycan Partiyası), BAB (Bütöv Azərbaycan birliyi), TQDK (Tələbə Qəbulu Üzrə Dövlət Komissiyası) və s.* **Komponentlərdən bir neçəsinin**

tam ixtisarı üsulu: *Qaçqınkom (Qaçqın və Məcburi Köçkünlərə İş üzrə Dövlət Komissiyası), Sosdem (Sosial Demokrat Partiyası) və s.*
Bütün komponentlərinin qismən ixtisarı üsulu: *Aztelekom (Azərbaycan Telekommunikasiya Mərkəzi) və s.* **“isim+isim” modelində əmələ gələn ktematonimlər:** *“Qızıl tac” (gözəllik salonu), “Dəmir qapı Dərbənd” (Şadlıq sarayı) və s.*

2) “Sifət+isim” birləşməsi şəklində yaranan ktematonimlər: bu yolla yaranan ktematonimlər digərlərinə nisbətən kəmiyyətə çoxluq təşkil edirlər. *Ağ Körpü (bulaq, Astara rayonu), “Sağlam ailə” (Klinika), “Sadə adamlar”, “Açıq söhbət”(Bəxtiyar Bahabzadə)*

3) “Say+isim” birləşməsi: *“Üç bacı ”(yemək adı), “İki sevgi”, “20 bahar” (S. Vurğun)*

4) “Zərf+isim” birləşməsi şəklində yarananlar: *“İrəli”təşkilati, “Bugünün səsi” (qəzet) və s.*

5) “Əvəzlik+isim” modelində yarananlar: *“Bizim mətbəx”, “Bizim tarla”, “Bizim yol”, “Bizim dövr” qəzetləri, “Bizim ellər” (sənədli film) və s.* Bu model əsasında yaranan ktematonimlərin əksəriyyəti “biz” şəxs əvəzliyininin iştirakı ilə yaranır.

6) “Fəli sifət+isim” ifadə olunanlar: *“Ölən dünyam”, “Ölən məhəbbətim” (S. Vurğun), “Parisdə bitən həyat”, “Əriyən ada” və s.*

7)“Nida+isim” modelində yarananlar: *Məsələn “Pəh-pəh” klub , “Ay, Zaur” və s.*

8) II növ təyini söz birləşməsi şəklində olanlar: Birinci tərəfi heç bir qrammatik-morfoloji əlamət qəbul etmir, ikinci tərəfi isə məsubiyyət şəkilçisi ilə işlənir. Adətən bütöv bir şəkildə cümlə üzvü olur və tərkibinə söz daxil etmək olmur. Bu birləşmələr mənasına görə ümumilik, mücərrədlik bildirir. Ona görə də mürəkkəb idarə adları daha çox bu birləşmələrlə ifadə olunur. Məsələn, Abşeron Rayon İcra Hakimiyyəti, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti və s. Bununla yanaşı, ktematonimlərin digər qrupları da ikinci növ ismi birləşmə şəklində əmələ gəlməsini müşahidə edirik. Məsələn, “Şərq qapsı”, “Ədəbiyyat qəzeti”, “Xalq qəzeti”, “Azərbaycan müəllimi”, “İslam həqiqətləri” (qəzet adları), “Bilik günü”, “Daxili Qoşunlar günü”, “Silahlı Qüvvələr günü”, “Çiyələk mürəbbəsi”, “Xiyar turşusu” və s. İkinci növ təyini söz birləşmələri şəklində olan ktematonimlər əsasən isim+isim modelində yaranırlar. Tərəfləri başqa nitq hissələrinə aid olan ikinci növ təyini söz birləşmələri

də substantivləşərək yanaşma və uzlaşma əlaqəsinə girərək bu birləşməni yaradırlar. Məsələn, “Sevinc buxtası”(film), “Kənd səhəri” (S. Vurğun) , “Dan yeri” (Bəxtiyar Vahabzadə) və s.

İkinci növ təyini söz birləşmələri şəklində olan ktematonimlərin tərəflərinin ifadə vasitələri birinci növ təyini söz birləşmələri şəklində olan ktematonimlər ilə müqayisədə məhdudur. Ancaq tərəflərinin quruluşca növünə və ifadə olunduğu xüsusi isimlərə görə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1) **Birləşmənin birinci tərəfi sadə sözlərlə ifadə olunanlar:** “Anam gəlini”, “Dəniz gəzintisi” (Səməd Vurğun), “Ailə şəcərəsi” (sənədli film), “Vətən sevgisi” (bədi film), “Cümə məscidi”, “Qız qalası”, “Qardaş piri”, “Dərə piri”, “Dünya Bankı”, “Tava kababı” və s.

2) **Birləşmənin birinci tərəfi düzəltmə sözlərlə ifadə olunanlar:** “Gündəlik Bakı” qəzeti, “Sevgililər günü”, “Neftçi portreti”, “Yurdsuz ailə”, “Qaçqın qız” (rəsm əsərləri) və s.

3) **Birinci tərəfi mürəkkəb sözlərlə ifadə olunan ikinci növ təyini söz birləşmələri:** “Şirvanşahlar sarayı”, “Ağ-Qara gecələr”, “Nəfəs-nəfəs təqib”, “Qızıltorpaq əfsanəsi” (sənədli filmlər), “Qarahövuz məscidi”, “Duy-Duy rəqsi”, “Ağxac-Qaraxaç toponimi” (məqalə) və s.

Tədqiqat zamanı II növ təyini söz birləşmələri modelində ktematonimlər fəallığı ilə diqqəti cəlb etdi. Bu yolla yaranan ktematonimlərdən erqonimlər kəmiyyətə üstünlük təşkil edir. Dövlət idarə və təşkilat adlarını nəzərdən keçirdikdə III növ təyini söz birləşmələrinə nisbətə II növ təyini söz birləşmələri şəklində əmələ gələn erqonimlər sayca çoxdur. Məsələn, Respublika “Uşaq Klinik Xəstəxanası”, “Gəncə Dövlət Universiteti” ,”Bakı Dövlət Yol Polisi” və s.

Əsasən II növ təyini söz birləşməsi şəklində yaranan ktematonimlər komponentinin sayına görə digərlərində fərqlənirlər. Minimum iki, maksimum beşdən çox olur. Məsələn, “Dünya Azərbaycanlılarının Konqresi”, “Dövlət Sosial Müdafiə Fondu”, “Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi”, “Azərbaycan Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası” və s.

III növ təyini söz birləşməsi şəklində olanlar: bu tipli birləşmələr birinci tərəfi ziyəlik hal şəkilçisi ilə, ikinci tərəfi mənsubiyyət şəkilçiləri ilə işlənir, ikici növ təyini söz birləşmələrindən fərqli olaraq, konkretlik, müəyyənlik bildirir. Bu tipli birləşmələr daha məhsuldardır. Onomastik leksikamızda fəal işləmə dairəsinə malikdir. III növ təyini söz birləşməsi modelində yaranan ktematonimlər də yetərinə çoxdur. Biz bunu ktematonimlərin bütün qruplarında şahidi olduq.

Təyini söz birləşmələrinə daxil olmayan ismi birləşmələr şəklində yarananlar: Bu yolla yaranan çox az ktematonimlərə rast gəldik. Məsələn: “Uşaqdan böyüyə” (uşaq proqramı, ANS), “Fəhlə-gənclər!” (məktəbi), “Maşın-traktor” (stansiyası)

2) **“İsim+zərf” formasında olanlar:** “Həyat burda” restoranı və s.

3) **“İsim+fel” formasında yarananlar:** “Nuş olsun!”, “Sağlam olun” və s. Bu formada yaranan ktematonimlər əsasən əmr tipli cümlə şəklində olurlar.

Tabesizlik əlaqəli ismi birləşmələr: “Ümumiyyətlə, söz birləşmələri, eləcə də ismi birləşmələr tabelilik əlaqələri əsasında əmələ gəlir. Buna baxmayaraq, tabesizlik əlaqəli ismi birləşmələrə də təsadüf edilir; məs.:”Atalar və oğullar”, “Hərb və sülh”, “Leyli və Məcnun”, “Fərhad və Şirin”, “Romeo və Cülyetta”, ”Hürmüz və Əhriman” və s. Demək olar ki, idionimlərin əksəriyyəti bu yolla yaranmışdır. Məsələn, “Abbas və Gülgəz” dastanı, “Mehr və Müştəri”, “Əli və Nino”, “Xosrov və Şirin”, “Səhhət və Mərz” və s.

9) **Cümlə şəklində olan ktematonimlər:** *Gələrsən, görərsən qalası*, “Paşa köçdü” (mahnı), “Gəlin atlandı” (milli rəqs) və s

3.4. “Ktematonimlərin orfoqrafiyası” adlanan bu başlıqda ktematonimlərin orfoqrafiyası geniş nəzərdən keçirilmişdi.

1. Bir çox dilçilərin “*xüsusi söz tipi*” adlandırdıqları, yarımçıq ixtisar olunmuş sözlərin birləşməsi nəticəsində yaranan ayrı-ayrı adlar da tərkib etibarı ilə mürəkkəb söz kimi təsnif olunur və bitişik yazılır. Məsələn, *Azərdəmiryolbank*, *Azərnəşr*, *Azərenerji*, *Qaradağsəment*, *Aztürkqaz* və s.

2. Bank adlarında “*bank*” hissəciyi yerindən asılı olaraq müəsisə adına bitişik və ayrı yazılır. Əgər əvvəldə gələrsə, böyük hərflə və ayrı yazılır. Məsələn, *Bank Respublika*, *Bank BTB* və s. Özel təşkilatın adından sonra gələrsə bitişik və yaxud ayrı yazılır. Məsələn, *Parabank*, *Texnikabank*, *Kapital bank* və s.

3. İctimai partiya adlarının bütün komponentlərinin ilk hərfi böyük hərflə yazılır. Məsələn, *Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyası*, *Vahid Azərbaycan Milli Birlik Partiyası*, *Yeni Azərbaycan Partiyası*, *Azərbaycan Xalq Cəbhəsi* və s.

4. Rəqəmlə ifadə olunan məişət iaşələrinin adları da rəqəm hissəsindən ayrı və böyük hərflə yazılır. Məsələn, *28 Mall*, *28 Cinema* və s.

5. Yaxın mənəli sözlərin birləşməsindən yaranan erqonimlərdə və tədqiqat müəsisələrin adları defis işarəsi vasitəsi ilə ifadə olunurlar. Məsələn, *“Elmi-Tədqiqat Əkinçilik İnstitutu”*, *“Elmi-Tədqiqat Tərəvəzçilik İnstitutu”*, *“Aqrar-Sənaye”*, *“Mədəni-Maarif”* və s.

6. Maşurut adları da tire işarəsi vasitəsi ilə ifadə olunur. Məsələn, *Bakı – Moskva qatarı*, *Bakı – Moskva reysi*, *Bakı – Tiblisi maşurutu* və s.

7. Müxtəlif tarixi şəxsiyyətlər tərəfindən yaranmış nəzəriyyə adları tire işarəsi ilə ifadə olunur. Məsələn, *“Marks – Engels nəzəriyyəsi”*, *“Boyl – Mariot qanunu”* və s.

8. Azərbaycan dilində dini sekta adları böyük hərf ilə və dırnaqda yazılır. Məsələn, *“Həyatverici lütf”*, *“Məhəbbət kilsəsi”* sektası, *“İeqova şahidləri”* sektası, *“Yeddinci gün adventistləri”* sektası, *“Yeni həyat”* sektası, *“Həyat sözü”* sektası, *“Oşo”* sektası və s.

9. Tərkibində *“orta”*, *“son”* və *“baş”* sözləri olan ktematonimlər ayrı və böyük yazılır. Məsələn, *“Orta saritel”*, *“Orta müxəmməs”*, *“Baş divanı”*, *“Baş dübeyti”*, *“Baş saritel”*, *“Orta Paleolit dövrü”*, *“Son Tunc dövrü”* və s.

10. İki ortaqlıq məzmunu ifadə edən ktematonimlər arasında tire qoyulur. Məsələn, *Coul – Lens qanunu*, *İran – İraq müharibəsi*, *Polşa – Azərbaycan Dostluğu Cəmiyyəti* və s.

Tədqiqat işində aşağıdakı əsas nəticələr əldə edilmişdir:

1) Bütün xüsusi adlar apelyativlərdən düzəlidir. Konkret olaraq ktematonimlər isə həm apelyativlərdən, həm də digər sahəyə məxsus xüsusi adların ktematonimləşməsi nəticəsində meydana gəlir.

2) Tədqiqat zamanı məlum olmuşdur ki, bəzi erqonimlər müvafiq təşkilat və orqanlar tərəfindən qərarlaşdırılır və rəsmi ad kimi çıxış edir, profilinə uyğun adlandırılır. Erqonimlər ktematonimlərin digər qrupları ilə müqayisədə sabit olmayan və tez-tez dəyişikliyə uğrayan növüdür. Əsasən, ictimai quruluşla əlaqədar baş verən dəyişiklik özünü erqonimlərdə göstərir.

3) Xrematonimlər ktematonimik kateqoriyalar içərisində demək olar ki, ən zəngin tərkibə malik olanıdır. Hər bir xrematonim özündə müəyyən bir hadisə, məlumat daşıyır. Mövzuya dair material toplayarkən ən çox ktematonimlərin bu növünə aid məlumat əldə

etdik. Bu səbəbə görə də xrematonimlərin təhlili zamanı etimologiyaya daha çox müraciət etdik və maraqlı faktlarla qarşılaşdıq. Müşahidə etdik ki, xrematonimlər erqonimlərdən fərqli olaraq sabitdirlər. Onlardan dəyişiklik baş vermir. Bu xüsusiyyətinə görə erqonimlərlə təzad təşkil edirlər.

4) Dissertasiya işində ədəbi dilimiz, dialektologiyamız və Türk dünyasının möhtəşəm, qəhrəmanlıq abidələrindən olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının ktematonimləri müqayisəli şəkildə tədqiqata cəlb olunmuş, onların etimologiyası haqda maraqlı nəticələr əldə edilmişdir. Tədqiqat zamanı məlum olmuşdur ki, dastanda rast gəlinən ktematonimlərin əksəriyyəti müasir dilimizdə ya olduğu kimi və yaxud müəyyən fonetik dəyişikliyə uğramış şəkildə işlənir, böyük bir qismi dialekt və şivələrimizdə özünü mühafizə etməkdədir.

5) Tədqiqat zamanı xrononimlər Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə olaraq iki istiqamətdə təhlil olunmuşdur. 1-ci konkret zaman çərçivəsində, 2-ci tarixi və sosial əhəmiyyətli onomavahidlər kimi. zamanın hər hansı bir hissəsi xrononim ola bilməz. Məsələn, Adəm və Həvvə dövründə. Xrononimləri təhlil edərkən müşahidə etdik ki, xalq arasında maraqlı təqvimlər mövcuddur. Ümumiyyətlə, xrononimlər özündə bir tarix mühafizə edir. Xrononimlərə təkcə bayram günlərinin adları deyil, eyni zamanda müəyyən zaman kəsikləri və hüzn günlərinin adları da bura aiddir. Azərbaycan tarixinin səhifələrinə qızıl hərflərlə yazılan qələbə günlərimizlə bağlı olan xrononimlər ilk dəfə olaraq dissertasiyada öz əksini tapmışdır.

6) İdeonimlərə nəzər yetirərkən müşahidə etdik ki, bu onomavahidlər ktematonimlərin digər növlərindən sürətli kəmiyyət artımı baxımından fərqlənir. Statistikadan da aydın oldu ki, ideonimlərin tərkibinə daxil olan filmonimlər, musiqi və digər mənəvi əşyaların adları digərləri ilə müqayisədə zəngindir.

7) Ktematonimləri yaranma yollarını təhlil edərkən bu onomastik vahidlərin yaranma prosesinin kortəbii, təsadüfi, özbaşına deyil, ictimai-siyasi, iqtisadi, tarixi, mənəvi hadisələrlə bağlı tədricən, obyektiv qanunauyğunluqlar əsasında baş verdiyini müşahidə etdik. Müşahidə etdik ki, ktematonimlər dilimizdə olan şəkilçilər, həm də ərəb, fars, rus və avropa dillərindən dilimizə keçən şəkilçilər vasitəsilə yaranmışdırlar.

8) Məlum olmuşdur ki, ümumi isimlərdə olduğu kimi ktematonimlərdə də eyni orfoqrafik prinsiplər mövcuddur və bu prinsiplər Azərbaycan dilinin qaydalarına əsasən tətbiq edilir. Lakin, ortaq qaydalarla bərabər fərqli, ktematonimlərə xas spesifik cəhətlər özünü göstərir.

Tədqiqat işinin əsas məzmunu aşağıda çap olunmuş tezis, məqalələrdə və konfrans materiallarında öz əksini tapmışdır:

1. Kütləvi informasiya vasitələrinə (KİV) verilən adların bəzi xarakterik xüsusiyyətləri // – Bakı: Terminologiya məsələləri, – 2014, № 1, – s. 177-181

2. Xrononimlərin (həftə günləri və ilin aylarının adları) yaranma yolları // –Bakı: Filologiya məsələləri, – 2015, № 2, – s. 48-53.

3. Azərbaycan dilçiliyində erqonimlərin yeri// – Bakı: Tədqiqatlar, – 2015, №2, – s.140-148

4. Kitabı-Dədə Qorqud dastanında bəzi ktematonimlər haqqında// “Kitabi-Dədə Qorqud”un tərcüməsi və nəşrinin 200 illiyinə həsr olunmuş Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları, – Bakı: – 16–17 dekabr– 2015-ci il, – s. 140-141

5. Следы ктематонимов, употребленных в эпосе «Китаби Деде Коркуд» в современном азербайджанском языке и диалектах, Журнал «Вестник Московского государственного областного университета, Выпуск 22 (720) – Москва: – 2016. – с. 148-156.

6. Ktematonimlərin orfoqrafiyası// – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2017. № 3, – s.308 – 313

7.About ktematonims // İNSAC İnternational Social, Human and Administrative Sciences Congress, – Konya, 11–13 october 2019, s.96-97

8.Nəsimi yaradıcılığında ideonimlər.// İmadəddin Nəsiminin poetik dili və Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi məsələlərinə həsr olunmuş Respublika Elmi Konfransın materialları, – Bakı: – 29 noyabr 2019. – s.166-170.

Dissertasiyanın müdafiəsi 14 sentyabr 2021-ci il tarixində saat 11⁰⁰ - da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı, AZ 1143, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 26 iyul 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 16.07.2021

Kağız formatı: 60x84 16\1

Həcm: 48 003

Tiraj: 100